

1. Obiekt

ZESPÓŁ DWORSKO – FOLWARCZNY *GROSS WESSELN*

274

2. Czas powstania

1 ćw. XVIII/ pocz. XXw.

3. Miejscowość

ELBLĄG

4. Adres

82-300 Elbląg, ul. Częstochowska 5
działki nr 1, 6, 2/3
nr hipoteczny KW - [REDACTED]

5. Przynależność administracyjna

województwo warmińsko-mazurskie
gmina miasto Elbląg
powiat grodzki Elbląg

6. Poprzednie nazwy miejscowości

Elbing – Gross Wesseln

7. Przynależność administracyjna przed
1 VI 1975

4. województwo gdańskie
powiat elbląski
do 1.01.1999 – województwo elbląskie

8. Właściciel i jego adres

miasto Elbląg, ul. Łączności 1
[REDACTED]

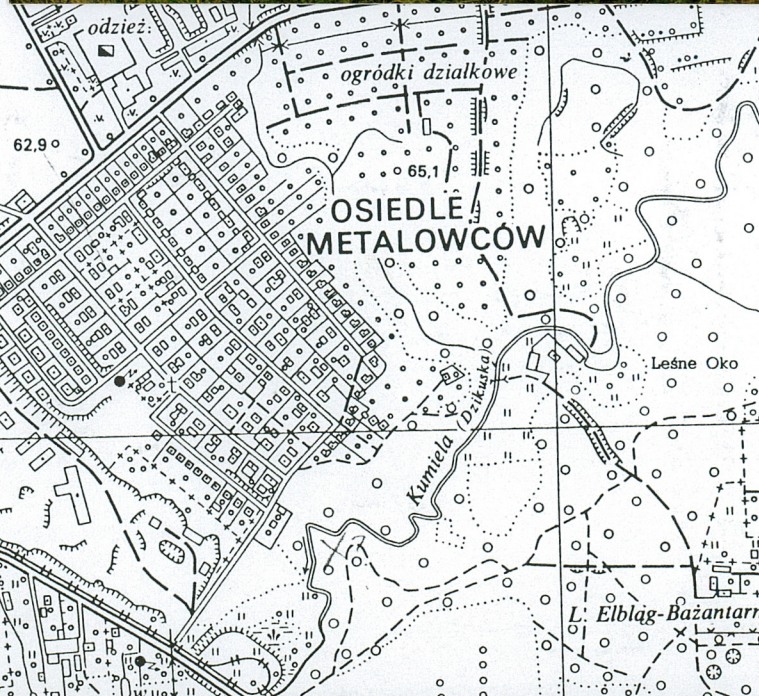
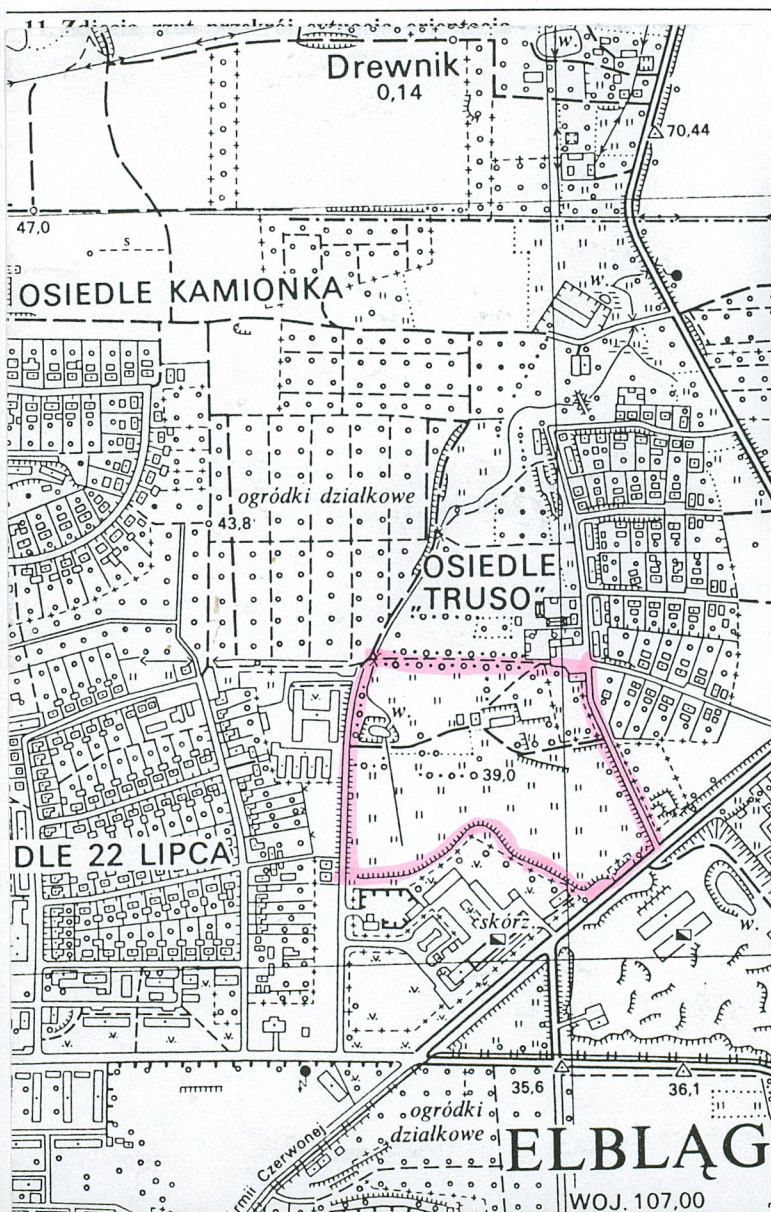
9. Użytkownik i jego adres

przedszkole miejskie
ul. Częstochowska 5, Elbląg
mieszkańcy domu nr 7

10. Rejestr zabytków

Nr ~~174/90~~ data ~~30.10.1990 r.~~

469195 2 19.06.1995
- zespół

12. Autorzy, historia obiektu, określenie stylu

Źródła wymieniają młyn *Wesseln* już w XIII wieku. W 1273 roku elblążanie stoczyli przy nim krwawą bitwę z Prusami w czasie pierwszego powstania pruskiego. Nie wiadomo czy równie długą historię ma zespół dworsko - parkowy *Gross Wesseln*. W opracowaniach publikowanych przed 1945 rokiem przytacza się dokumenty XVI-wieczne wzmiankujące majątek. Mało prawdopodobne jest jednak, by bogata rodzina patrycjuszki posiadała przez 200 lat tylko folwark z młynem w majątku liczącym 16 włók. Przypuszczalnie więc zespół powstał jeszcze w średniowieczu wpisując się trwale w historię Elbląga w początku XVI wieku. Ostatnim właścicielem z rodu *Wesseln* był burmistrz Elbląga – Christoph *Wesseln*. Od jego czasów do nazwy majątku dodano przymiotnik *Gross*. W roku 1689 Christoph *Wesseln* sprzedaje majątek Hermannowi Döging. Od tej pory dobro nazywano Dögingshof. Córka Hermanna Döginga poślubiła brandenburskiego felczera Harta, który okazał się niezwykle zapobiegliwym i troskliwym gospodarzem. Z jego inicjatywy rozebrano wszystkie „małe i mizerne” według określenia Fuchsa, zabudowania dworskie i około 1720 roku wybudowano nowy dwór. Był to murowany budynek w stylu barokowym, jeden z piękniejszych w okolicy Elbląga. Hart wybudował również karczmę przy trakcie królewieckim, ta jednak dość szybko uległa pożarowi i nie została nigdy odbudowana. W roku 1770 nowym właścicielem majątku został pułkownik Coudin, z pochodzenia Szwed. W pierwszej połowie XIX wieku dobrą *Gross Wesseln* często zmieniali właściciele. Kolejnymi byli: kupiec Wilhelm Dockhorn, nabywca w 1800 roku za 29 333 talary, kupiec Überson w 1802 roku za 33 333 talary, kupiec Krüger w 1805 za 36 310 talarów, pułkownik von Vangerow w 1810 za 31 000 talarów, ziemianin Martin Friese w 1817 roku za 39 000 talarów i wreszcie ziemianin Boschke w 1839 roku za 21 000 talarów.

Cd. na wkładce nr 1

13. Opis (sytuacja, materiał i konstrukcja, rzut, bryła, elewacja, wnętrze, wyposażenie, instalacje)

SYTUACJA :

Zespół dworsko - parkowy położony przy ul. Częstochowskiej znajduje się w północno-wschodniej części Elbląga. Dzielnica ta po 1945 roku zwana Żytno, (nazwa dawno wyszła z użycia) włączona została w granice administracyjne miasta jeszcze przed II wojną, w latach 30-tych, gdy powstało tu osiedle robotnicze. Na jego jednolitą zabudowę złożyły się niewielkie, dwurodzinne domki (przy ul. Bartniczej) lub wielorodzinne, parterowe budynki mieszkalne (przy ul. Częstochowskiej). Zajęły one cały obszar na północ i wschód od parku z dworem znacznie ograniczając ekspozycję widokową w tych kierunkach. Dawny majątek *Gross Wesseln* założony został na krawędzi Wysoczyzny Elbląskiej, mając u stóp układ przestrzenny całego miasta. Siedlisko majątku należy do najwyższej położonych w okolicach Elbląga, występują wprawdzie punkty wyższe - Góra Chrobrego lub Góra Gęsia, ale bezpośrednio na nich nie lokowano zabudowy.

UKŁAD PRZESTRZENNY :

Mapa *von Schroettera* wydana w 1803 roku na podstawie pomiarów z lat 1796 – 1802 stanowi pierwszy chronologicznie dokument ukazujący układ przestrzenny majątku. Różni się on znacznie od układu obecnego, wykształconego w połowie XIX wieku. Tereny zielone składały się z dwóch kwater przedzielonych aleją wewnętrzną dochodzącą do drogi biegnącej w kierunku majątków *Freiwald* i *Roland*. Druga aleja łączyła się z traktem królewieckim (dzisiejszą ulicą Królewiecką). Obszary zajęte przez zielen komponowaną nie występują w jej południowo-wschodnim odcinku od strony traktu. Powyżej skrzyżowania tych alej narysowany został dwór, a na wschód od niego staw. Inicjatorem XIX-wiecznej kompozycji układu przestrzennego zespołu był zapewne jego właściciel Boschke. Kompozycja ta jest czytelna do dziś mimo późniejszych zniszczeń i ograniczeń terenu. Dziełem Boschke’go były przede wszystkim: druga oś kompozycji zespołu i nowy folwark w części zachodniej założenia czyli na starym siedlisku, lecz złożony z nowych budynków. Na budynku gospodarczym przy dawnej rządcówce znajduje się tablica z napisem „F.W.BOSCHKE / ERBAUT / 1847) Nowy folwark związany był z wykształconym układem wodnym powstałym przy strumieniu spływającym z krawędzi Wysoczyzny Elbląskiej, od północnego - wschodu. Utworzyły go trzy stawy hodowlane. Ponadto zostały wykonane nowe nasadzenia w części wypoczynkowej i sztucznie usypane wzgórza widokowe. Boschke zachował podział na park i sad Ponadto pozwolił również na powstanie mniejszego sadu i warzywnika wykorzystywanego przez rządcę majątku. Nie wiadomo nic o charakterze zabudowy czworoboku folwarcznego, można jedynie przypuszczać, iż powstał on jeszcze w XVIIIw. i został rozbudowany bądź wzniesiony od nowa przez Boschke’go. W ten sposób powstał układ przestrzenny, którego ogólne zarysy czytelne są do dzisiaj – oprócz dawnego folwarku, z którego zachował się tylko jeden obiekt (2). Daty - zakupu dobra i na tablicy umieszczonej na budynku gospodarczym - pozwalają dosyć dokładnie określić ramy czasowe, kiedy kształtowane były wszystkie opisane wyżej elementy kompozycji zespołu. Po śmierci Boschke’go kompozycja ta nie uległa zmianie. Dopiero po 1945 roku zaszło wiele niekorzystnych dla zespołu zmian, zarówno w jego wnętrzu jak i na zewnątrz.

Cd. na wkładce nr 1

14. Kubatura <p>----</p>	15. Powierzchnia użytkowa <p>13,5 ha</p>	16. Przeznaczenie pierwotne <p>rezydencja i majątek ziemski</p>	17. Użytkowanie obecne <p>przedszkole, dom mieszkalny, hurtownia, warsztat,</p>
18. Prace budowlane i konserwatorskie, ich przebieg i dokumentacja <p>W końcu lat 70-tych XX wieku przeprowadzona modernizacja przedszkola z dobudową nowego skrzydła i wymianą historycznej klatki schodowej. Dokumentacja: Arch. J. Rydelek, Modernizacja i rozbudowa budynku przedszkola nr 7 w Elblągu, ul. Częstochowska 5 (Archiwum SOZ w Elblągu),</p>		19. Stan zachowania (fundamenty, ściany zewnętrzne, ściany wewnętrzne, sklepienia, stropy, konstrukcje dachowe, pokrycie dachu, wyposażenie i instalacje) <p>Stan zachowania zespołu można określić jako zły, mimo iż zachował się najważniejszy obiekt w zespole – dwór (pozbawiony wyposażenia i ze zmienionym wnętrzem i elewacją) oraz, że czytelne są granice i konfiguracja terenu dawnego majątku. Obecnie istnieje tylko jeden budynek gospodarczy, i rządcówka – znacznie przebudowane. Zespół został wchłonięty przez miasto, dwór przebudowany i uzupełniony współczesną, niefortunną dobudówką, historyczne drogi komunikacji straciły znaczenie i uległy zatarciu. Układ wodny – niegdyś rozbudowany, obecnie nie istnieje.</p> 20. Najpilniejsze postulaty konserwatorskie <p>Ze względu na zły stan zachowania zespołu, do rejestru zabytków wpisano tylko dwór z najbliższym otoczeniem i aleję dojazdową (ul. Częstochowską). Konieczny jest remont elewacji dworu i pielęgnacja zieleni. Wskazane uzupełnienie obsadzeń alei dojazdowej.</p>	

21. Akta archiwalne (rodzaj akt, numer i miejsce przechowania) –

24. Uwagi różne –

25. Opracował

tekst

Maria Gawryluk, listopad 2000 r.
imię, nazwisko, data, podpis

plany, rysunki

Maria Gawryluk, listopad 2000 r.
imię, nazwisko, data, podpis

zdjęcia fotograf.

Maria Gawryluk, listopad 2000 r.
imię, nazwisko, data, podpis

miejsce przechowania negatywów Muzeum Rolnictwa i Przemysłu Rolnego w Szreniawie

Karta po wypełnieniu podlega ochronie na podstawie przepisów prawa autorskiego

22. Bibliografia:

1. Kerstan E.G., Die Geschichte des Landkreises Elbing. Elbing 1925.
2. Fuchs E.G., Beschreibung der Stadt Elbing und ihres Gebietes, Band 1- 3, Elbing 1818 - 1832.
3. Pudor C., Die Stadt Elbing und ihre Umgebung. Elbing 1907.
4. Rhode C.E., Der Elbinger Kreis in topografischer, historischer und statistischer Hinsicht. Danzig 1871.
5. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego, Tom II. Warszawa 1892
6. M. Gawryluk, Dokumentacja ewidencyjna założenia dworsko – parkowego przy ul. Częstochowskiej w Elblągu, 1993, m.-pis w archiwum SOZ Elbląg,
7. Mapa Schroettera z 1804 r.– fotokopia, (zbiory prywatne),
8. Mapa turystyczna Elbląga i okolic z 1913 r., (zbiory prywatne),
9. Mapa topograficzna z 1937 roku w skali 1:25 000, (archiwum SOZ w Elblągu)

26. Adnotacje o inspekcjach, informacje o zmianach (daty, imiona i nazwiska wypełniających)

23. Źródła ikonograficzne i fotograficzne (rodzaj, miejsca przechowania, sygnatury) –

26. Załączniki

wkładki nr 1 - 4

1. Miejscowość ELBLĄG	2. Obiekt (nazwa jak w karcie) ZESPÓŁ DWORSKO - FOLWARCZNY <i>GROSS WESSELN</i>	3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego) cd. opisu, spis ilustracji,
---------------------------------	---	---

cd. rubryki nr 12 – historia

Ostatniego właściciela wyłoniono drogą przetargu. Friedrich Wilhelm Boschke posiadając majątek przez ponad 60 lat, ukształtował go w sposób, który mimo powojennych degradacji i zmian znany jest obecnie. Pod jego kierunkiem dobra rozwinęły się, zajmując większą przestrzeń niż w XVIII wieku. Boschke rozwijając zespół dworski przyczynił się jednocześnie do całkowitego oddzielenia młyna *Wesseln* od reszty majątku. Od lat 70-tych XIX wieku miał on już zawsze innych właścicieli. Po śmierci Boschke go majątek nabył kupiec Hermann Löwenstein, który był właścicielem do lat 40-tych XX wieku, nie wprowadzając niemal żadnych zmian w ukształtowany zespół. Po 1945 roku zespół nie zniszczony stał się w części własnością miasta (dwór i park przeznaczone na przedszkole), zaś folwark z domem rządcy, stawy i sad – własnością prywatną jako rekompensata za mienie zabużańskie. W końcu lat 70-tych przedszkole zostało przebudowane, dodano do niego współczesną, płasko zadaszoną część. Jeszcze w latach 60-tych rozebraniu uległa większość zabudowy folwarku a grunty w części północnej i wschodniej sprzedano miastu na potrzeby budownictwa mieszkalnego. Obecnie w dworze ma swą siedzibę Przedszkole Miejskie a znacznie okrojony obszarowo folwark iż rządcówką pozostaje własnością prywatną.

Cd rubryki nr 13 (opis)

Odbiły się one przede wszystkim na kompozycji zespołu – zlikwidowano zabudowania folwarku, zieleni i ekspozycjach widokowych. Kolonia robotników folwarcznych w majątku nie istniała. Powodem zapewne była bliskość zabudowy miejskiej i przedmiejskiej, skąd zapewne pochodzili zatrudniani w majątku robotnicy. Główne elementy kompozycji zespołu to: park (A) wokół budynku dworu (1), zamknięty w kształt trapezu, z dwoma osiami kompozycji, oparty południową granicą o drogę do folwarku (druga część – wschodnia zachowana w formie reliktu po drugiej stronie ul. Częstochowskiej, zajęty przez nowe osiedle, obszar dawnego folwarku (D) z pozostałością układu wodnego, łagodnie opadający na południowy zachód, obecnie są to nieużytki; dawny sad (B) zajęty częściowo przez zabudowę nowego osiedla w narożniku północno zachodnim. Pozostałością dawnej kompozycji parkowej jest też zbiornik wody czystej Elbląskiego Przedsiębiorstwa Wodociągów i Kanalizacji – dawne wzgórze widokowe (5),

UKŁAD DROŻNY – Kompozycja zespołu opiera się obecnie o dwie drogi - główną dojazdową (ul. Częstochowską), stanowiącą też oś kompozycji dochodzącą do wschodniej elewacji budynku dworu (obecnie pełniącego funkcję przedszkola). Prostopadła do niej jest droga zdegradowana obecnie do roli ścieżki dla pieszych, łącząca ul. Częstochowską z ul. Legionów, prowadząca niegdyś do pobliskich majątków *Roland* i *Klein Röbern*, równoległa do niej droga gruntowa na południe od parku dworskiego prowadząca na folwark i dalej do ul. Legionów. Pomiędzy parkiem a sadem przebiegała droga łącząca dwie poprzednio opisane, dziś całkowicie zatarta.

UKŁAD WODNY - Z dawnego układu wodnego zachował się tylko jeden sztuczny staw (C) powierzchni 0,2 ha o regularnym kształcie prostokąta, usytuowany w zachodniej części założenia, obecnie suchy.

ZABUDOWA – brak informacji o pierwszym dworze w zespole. Około 1720 roku wybudowano w majątku nowy dwór (1) murowany w stylu barokowym, jeden z piękniejszych w okolicy Elbląga. Dwór został przebudowany ok. 1800 roku i na przełomie XIX i XX w. Obecny kształt nadał mu remont i rozbudowa z l. 70-tych XX w., wtedy to rozebrano główną klatkę schodową z secesyjną ornamentacją. Wzniesiony na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, murowany z cegły, tynkowany, nakryty czterospadowym dachem z pokryciem ceramicznym - holenderką. Elewacja południowa z zachowanym gankiem od strony parku. Do elewacji zachodniej dobudowany współczesny pawilon z węższym łącznikiem. Budynek (2) gospodarczy folwarku (stajnia z wozownią ?), murowany z cegły licowej, wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta, jednokondygnacyjny, nakryty dachem dwuspadowym, obecnie krytym eternitem. Znacznie przekształcony, w elewacjach szczytowych zachowane kamienne tablice z napisem W.F.BOSCHKE/ ERBAUT/ 1847.

Wkładkę założył: Maria Gawryluk, listopad 2000 r.

Budynek mieszkalny (3), zapewne rządcówka, pochodząca z k. XIX w., przebudowana po 1945 r., murowany z cegły, tynkowany, nakryty dachem dwuspadowym krytym holenderką, parterowy z mieszkalnym poddaszem, w elewacji frontowej pozorny, ryzalit wejściowy z osobnym, poprzecznym dachem dwuspadowym. Przy elewacji ogrodowej murowana weranda.

Budynek gospodarczy przy rządcówce (4) – murowany w parterze, poddasze deskowane pionowo, nakryty dachem dwuspadowym pod holenderką, całkowicie przebudowany.

ZIELEŃ - Zielen komponowana występuje w założeniu jako obsadzenia drożne oraz park właściwy. Obsadzenie dróg złożone są z lip, żywopłotu grabowego, oraz szpaleru bukowo - grabowego, robinii akacjowych, grabów na przemian z wiązami. Park przy dworze (**A**) zakomponowany jest w zarysie prostokąta, głównym jego elementem jest podwójny szpaler grabowy oraz fragment szpaleru lipowego zakończony obecnie samotną lipą przy schodach południowej elewacji dworu. Podłoże parku stanowią trawniki. Pozostałe elementy komponowane zespołu do graniczne obsadzenie lipami sadu od strony zachodniej, graniczne nasadzenia przy północnej elewacji dworu złożone z różnych dekoracyjnych gatunków. Samotnie obecnie drzewa pomnikowe: dąb w linii ogrodzenia północnego dworu, lipa na terenie dawnego sadu, oraz zbliżona do wymiarów pomnikowych topola, poniżej skarpy oddzielającej sad dworski (**B**) od ogrodu rządcy, są znacznie starsze od pozostałych drzew i stanowią prawdopodobnie pozostałości XVIII-wiecznego parku - ogrodu. Przy północnej granicy zespołu występuje szpaler złożony z jedenastu świerków.

GRANICE – wschodnia – ul. Częstochowska, północna – ścieżka dla pieszych obsadzona głogami, dochodząca do ul. Piłsudskiego, zachodnia - ul. Piłsudskiego, południowa – skarpa oddzielająca nieużytki od zabudowy przemysłowej przy ul. Królewieckiej.

ROLA ZESPOŁU W KRAJOBRAZIE - Dawny zespół dworsko-parkowy *Gross Wesseln* położony jest w szczególnie malowniczym miejscu - na krawędzi Wysoczyzny Elbląskiej. Obok architektonicznych i krajobrazowych, ważne były w związku z tym jego walory widokowe. Z zaprojektowanego punktu widokowego można było dawniej podziwiać majątek *Klein Röbern*, młyn i wodospad przy obecnej ul. Kościuszki nad Kumielą. Natomiast ze wzgórza widokowego ekspozycja była praktycznie nieograniczona: od wschodu i północy otwarta na las Bażantarnia, od północy na majątki *Freiwald* i *Roland* oraz trakt tolkmiński, od południa i wschodu na miasto i Żuławy Elbląskie. Sam zespół był też doskonale widoczny, ponieważ stanowił najwyżej położony zasiedlony punkt w okolicach miasta i właściwie jest nim do dzisiaj. Niestety, widok z założenia i na nie został znacznie ograniczony przez współczesną zabudowę mieszkaniową i przemysłową. Mimo to, stanowi w dalszym ciągu dominantę krajobrazową okolicy, a piękna aleja lipowa - główna oś kompozycji, jest w tej chwili czymś całkiem wyjątkowym w monotonnym krajobrazie wieżowców.

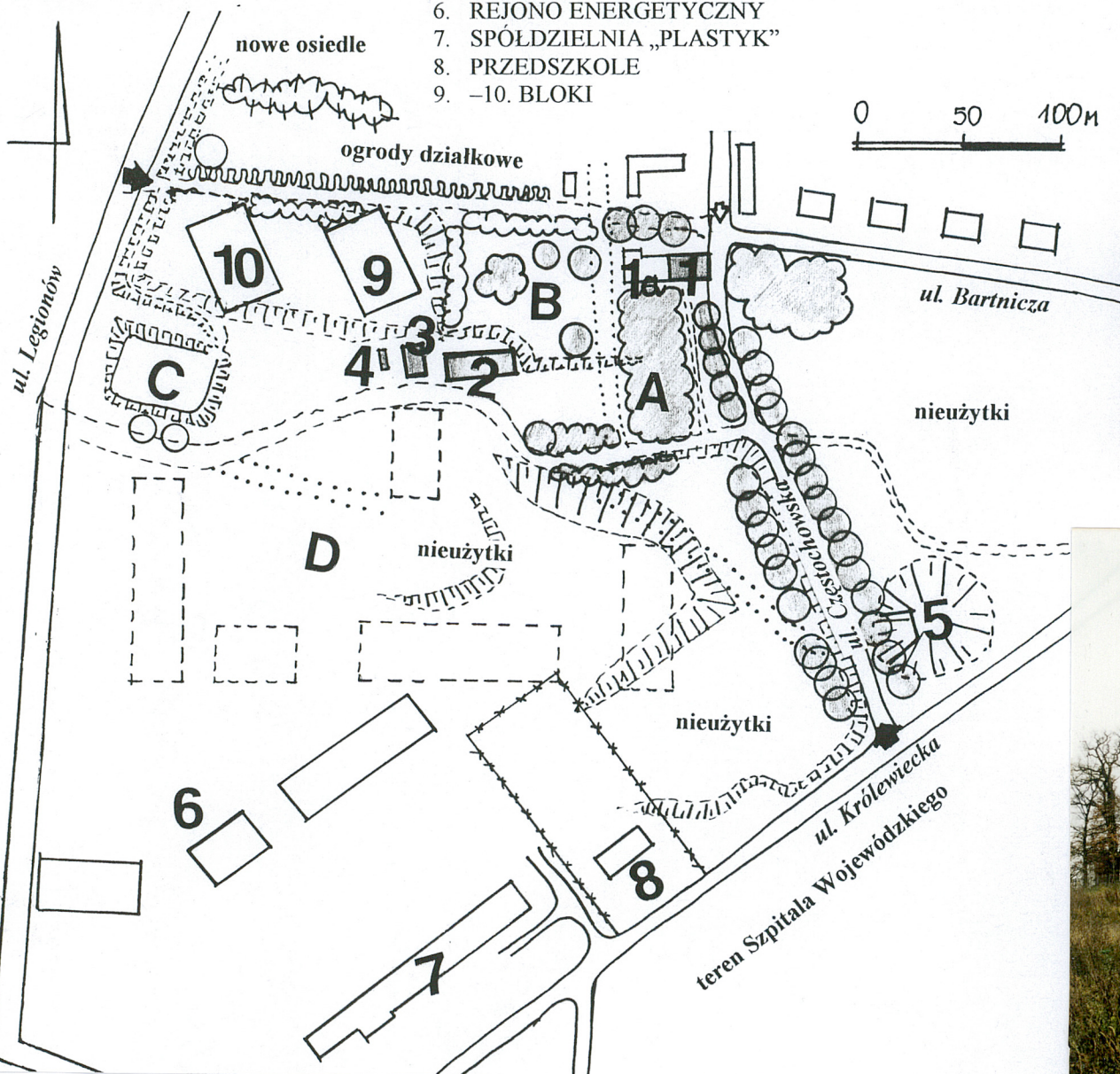
SPIS ILUSTRACJI:

1. Mapa Schroettera – fotokopia,
2. Mapa turystyczna z 1913 r. fr. powiększony,
3. Mapa topograficzna z 1937 r., fr. powiększony,
4. Widok zespołu od wschodu,
5. Panorama terenu dawnego folwarku,
6. Zespół od południa,
7. Dwór (1) ob. przedszkole od pd.-zach.,
8. Dwór i aleja lipowa od południa,
9. Dwór i park od południa,
10. Nowy budynek przedszkola z terenu dawnego sadu,
11. Pomnikowy dąb przy budynku dworu,
12. Ścieżka dla pieszych w kierunku zachodnim,
13. Aleja obsadzona grabami i robiniami akacjowymi,
14. Zespół od wschodu,
15. Budynek gospodarczy (2) od południa,
16. Tablica w szczycie budynku (2),
17. Budynek gospodarczy (2) i rządcówka (3) z terenu dawnego sadu,
18. Rządcówka (3) na tle nowego osiedla,
19. Rządcówka (3) od pd.-wsch.,
20. Pomnikowa lipa o 5 pniach.

ELBLĄG, UL. CZĘSTOCHOWSKA
ZESPÓŁ DWORSKO – PARKOWY
GROSS WESSELN
PLAN SYTUACYJNY
Rys. M. Gawryluk

LEGENDA:

1. DWÓR	A. PARK
2. BUDYNEK GOSPODARCZY	B. SAD
3. RZĄDCÓWKA	C. STAW (SUCHY)
4. BUDYNEK GOSPODARCZY	D. DAWNY FOLWARK
5. ZBIORNIK WODY CZYSTEJ	
6. REJONO ENERGETYCZNY	
7. SPÓŁDZIELNIA „PLASTYK”	
8. PRZEDSZKOLE	
9. –10. BLOKI	

6.
7.

1. Miejsowość

ELBLĄG

2. Obiekt (nazwa jak w karcie)

ZESPÓŁ DWORSKO - FOLWARCZNY
GROSS WESSELN

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

mapy, zdjęcia,

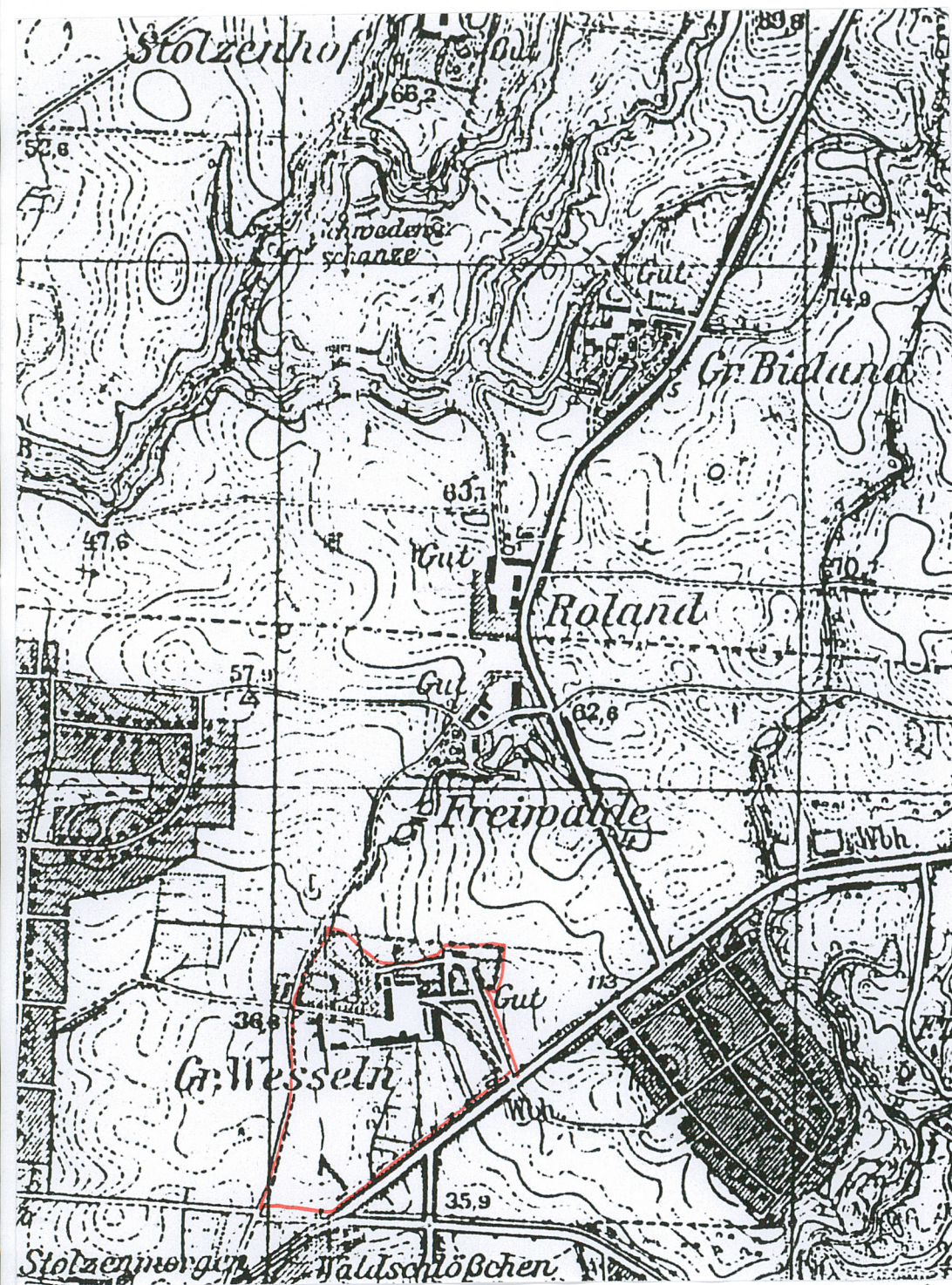

8.

9.

5.

3.

10.

11.

1. Miejscowość

ELBLĄG

2. Obiekt (nazwa jak w karcie)

ZESPÓŁ DWORSKO - FOLWARCZNY
GROSS WESSELN

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

mapy, zdjęcia,

13.

14.

15.

16.

17.

18.

20.

12

19.

